

РЕЦЕНЗІЇ

Ф. Бацевич. Нариси з лінгвістичної прагматики.
– Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.

Ім'я Флорія Сергійовича Бацевича добре відоме в українській лінгвістиці. Його підручники «Основи комунікативної лінгвістики» (2004, 2009), «Філософія мови», «Історія лінгвофілософських учень» (2008), монографії «Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи» (2005), «Нариси з комунікативної лінгвістики» (2003), «Основи комунікативної девіатології» (2000) та «Словник термінів міжкультурної комунікації» торують шлях до нового розуміння мови в житті людини, заповнюють лакуни у цих сферах вітчизняного мовознавства. Рецензована монографія «Нариси з лінгвістичної прагматики» логічно продовжує цю плідну роботу.

Прагматичний компонент можна вважати осердям величезної кількості сучасних наук та їх напрямів. Поважане міжнародне наукове видавництво De Gruyter 2010 року розпочало видання серії «Підручники з прагматики» («Handbooks of Pragmatics» Wolfram Bublitz, Andreas H. Jucker, Klaus P. Schneider), що складається із книг: «Прагматика крізь мови та культури», «Міжособистісна прагматика», «Історична прагматика», «Основи прагматики», «Когнітивна прагматика», «Прагматика комп'ютерно-опосередкованої комунікації», «Прагматика суспільства», «Прагматика дискурсу», «Прагматика мовленнєвих дій». Виходять книги, що висвітлюють прагматику й корпусну лінгвістику [Andreas H. Jucker, Daniel Schreier and Marianne Hundt (eds.). *Corpora: Pragmatics and discourse*. Amsterdam and New York: Rodopi, 2009.; Sonja Adolphs. *Corpus and context. Investigating pragmatic functions in spoken discourse (Studies in Corpus Linguistics 30)*. Amsterdam and Philadelphia: Benjamins, 2008].

Прагматика, у тому числі й лінгвістична, оточує людину від самого народження всюди, де б вона не була. Прагматичний сенс наявний фактично у кожному висловленні, як повітря, і, як повітря, він невидимий і невлотимий, тому його й непросто схопити й описати. Проте це винятково системно вдалося зробити авторіві праці «Нариси з лінгвістичної прагматики», рецензентами якої стали доктори філологічних наук, професори А. П. Загнітко (Донецький національний університет), А. В. Корольова (Київський педагогічний університет ім. М. Драгоманова), Т. А. Космеда (Львівський державний університет внутрішніх справ), а рекомендувала до друку Вчена рада Львівського національного університету ім. І. Франка.

Уперше в українському мовознавстві лінгвопрагматику комплексно розглянуто з теоретичної та прикладної перспективи, встановлено межі її проблемного поля, її основні категорії, розділи, методи, методика і прийоми аналізу. На високому науковому рівні, завдяки використанню новітніх лінгвістичних методів дослідження, автор виявив, що лінгвопрагматика – це інтердисциплінарна наука, що потребує врахування філософської, антропологічної, соціологічної, неврологічної, психологічної, семантичної, текстологічної, дискурсологічної складових.

Одна з приємних особливостей цієї високонаукової праці – струнка логічна будова, якій може позаздрити підручник. Вона складається зі вступних зауваг, шести розділів, висновків, літератури та іменного покажчика.

У першому розділі «**Лінгвістична прагматика: сутність, предмет і методи дослідження**» з'ясовано, що «Зароджуючись у живому мовленні людей, і будучи тісно пов'язаними із мовленнєвою діяльністю особистостей, прагматичні явища виявляють себе в межах усіх найважливіших категорій Комунікації (Спілкування) як модусу існування явищ мови, перш за все у мовленнєвих актах, мовленнєвих жанрах і дикурсах» (с. 12). Підставовою дослідницькою одиницею запропоновано *комунікативний прагматичний смисл*. Це поняття відрізняється від *значення*, що є об'єктом вивчення семантики. Співвідношення понять *семантика* і *прагматика* детально проаналізовано у підрозділі 1.3. Тут, зокрема, зазначено, що, за Є. Григор'яном, «семантика висловлення пов'язана з позначеною у висловленні ситуацією, тоді як прагматика визначається не змістом повідомлення, а конкретними обставинами комунікації: мовцем, слухачем (адресатом), просторовими та часовими параметрами комунікативної ситуації тощо» (с. 28). Наприклад, речення (1) *Микола з'їв аж чотири пиріжки* і (2) *Микола з'їв всього чотири пиріжки* повідомляють про один і той самий факт (Микола з'їв чотири пиріжки), але в першому випадку мовець вважає, що це багато, а в другому – мало.

Філософсько-науковими засадами лінгвістичної прагматики Ф. Бацевич вважає екзистенційну феноменологію, що тісно пов'язана з герменевтикою та окремими напрямками і поняттями постструктуралістського підходу до живої природної мови. Загальнолінгвістичним підґрунтям цієї дисципліни визначено діяльнісний принцип вивчення мови як динамічного, антропозорієнтованого явища (с. 35). Дуже важливо, що в книзі чітко прописано методи лінгвістичної прагматики (дискурс-аналіз, контент-аналіз, транзакційний аналіз, інтеннт-аналіз, прагматичний аналіз), а також описано поетапне втілення низки дослідницьких проєктів, які допомогли б виробити метамову лінгвістичної прагматики. На с. 47 подано схему, що демонструє статус лінгвістичної прагматики в сучасній науці про мову, її зв'язки з іншими напрямками мовознавчих досліджень.

Розділ 2 містить короткий історичний нарис **формування загальної і лінгвістичної прагматики як наукових напрямів**. У межах філософії ідеї прагматики розвивали, зокрема, неокантіанство (Е. Кассіер), аналітична філософія (Л. Вітгенштейн). У межах логіки вони знайшли відгук в К. Льюїса, Р. Карнапа, Р. Монтер'ю. У межах семіотики ними цікавилися Ч. Пірс і Ч. Морріс. Одним із перших мислителів, хто аргументовано, спираючись на дані величезної кількості мов, неспростовно довів факт духовної спорідненості людини та її мови був В. фон Гумбольдт. Серед лінгвістів середини та початку ХХ ст. окремі ідеї ЛП були сформульовані в концепціях К. Бюллера, Ш. Баллі, М. Бахтіна, Е. Бенвеніста, Р. Якобсона. Становлення ЛП як напрямку власне лінгвістичних досліджень умовно датують зламом 60–70-х років. Тут важливі праці Т. ван Дейка, С. Левінсона, Дж. Ліча, Г. Грайса, В. Богданова, Т. Булігіної, В. Дем'янкова, Ю. Степанова, Дж. Мея, І. Сусова. Ретроспективний аналіз ідей загальної та лінгвістичної прагматик засвідчив їх спільне філософське, логічне, семіотичне та лінгвістичне коріння, що у своєму розвитку зазнало суттєвої трансформації початкових, у чомусь наївних антропологічних ідей. Узнявши за основу розуміння

мови як знаково-символічної форми діалогу людини зі світом та іншими людьми, як духовно-енергетичної сутності дослідники прийшли до того, що це найважливіша категорія не лише осягнення світу (семантика), а й практичного впливу на інших людей (власне прагматика).

Оскільки явища, пов'язані з прагматичними чинниками, залежними від учасників спілкування, дуже різноманітні, Ф. Бацевич запропонував виділити у лінгвістичній прагматиці три розділи: мікро-, макро- та мегапрагматику. За цією схемою й побудовано подальший виклад думки в книзі.

У Розділі 3 «**Актуальні проблеми мікропрагматики**» увагу зацікавлених читачів зосереджено на тих аспектах суб'єктивного чинника семантико-прагматичної структури лексичних і прагматичних одиниць, які недостатньо осмислені та експліковані в сучасній лінгвістичній літературі. У межах різних комунікативних ситуацій детально диференційовано семантико-прагматичні комунікативні смисли таких дискурсивних слів, як *втім, проте, однак, зрештою*, виявлено їх грані, а також внутрішньослівні та контекстуальні варіації та деформації (підрозділ 3.1.). На противагу повнозначним словам, які в тлумачних словниках подають декларативно, тобто за допомогою пропозицій, семантико-прагматичне наповнення дискурсивних слів виявляється процедурно і постає як комплекс операцій над планом змісту висловлення. Однією з важливих комунікативних ролей дискурсивних слів у книзі названо «бути маркерами соціальних станів, відношень тощо у спілкуванні особистостей» (с. 105). З метою виявлення найважливіших принципів парадигматичної організації дискурсивних слів автор актуалізував зокрема необхідність створити повний корпус дискурсивних слів та встановити типи їх найважливіших контекстів. Серед перспектив розвитку україністики у цьому напрямі можна додати також створення аудіо- та мультимедійного типів словників дискурсивних слів.

Прагматичні за своєю суттю пріоритетні стратегії побудови граматичних (синтаксичних) одиниць впливають на їх структуру, визначаючи послідовність елементів, а відтак, і їх сприйняття й інтерпретацію (підрозділ 3.2.). Це твердження проілюстровано, серед інших, цікавим прикладом біномінальних псевдотавтологічних конструкцій: *війна є війна, діти є діти, закон є закон*. В узусі вони вже мають стабільні комунікативні смисли типу «війна супроводжується стражданнями, смертями тощо», «дітям властива легковажна поведінка, яка не завжди відповідає вимогам старших», «закон є суворий, але справедливий і його не можна порушувати».

Прагматичні аспекти референції, дейксису та анафори отримали висвітлення у підрозділі 3.3. Тут вказано шлях загальної теорії референції від вузько семантичних теорій через теорії синтаксичні до теорій виразно прагматичних. Дейксис (як вказівну функцію одиниць мовного і паралінгвального кодів у спілкуванні) логічно розглянуто за його типами: рольовий дейксис (*я, ти, він, вона, мій, твій ...*), просторовий (*цей, той, тут, там*), часовий (*тепер, раніше, потім*), текстовий (анафора), соціальний (форми ввічливості, що є індикаторами соціального статусу співрозмовників), ментальний (частки *тут, там* виформовують смисл «ставлення до фактів, повідомлених у комунікації»). Слова, що можуть виконувати анафоричну функцію (займенники, займенникові слова, деякі прислівники та частки) можуть бути носієм виразного прагматичного ефекту: *Ти сама свідок, Маріє, як ми ... ставилися до нашої доньки і до нього [зятя]. Але в о н о виявилось таким невдячним, що нехай Бог милує.*

У підрозділі 3.4. введено поняття прагматичних констативів (*Я вражений. Я боюсь.*) та прагматичних перформативів (*Ого! Оце так! Ну і ну!*) та з'ясовано найважливіші засоби їх формування. У наступному – зроблено типологію прагматичних пресупозицій (компонент повідомлення, мовленнєвого жанру, дискурсу (тексту), пов'язаний із суб'єктивним чинником міжособистісного спілкування, відсутність або незнання якого перетворює повідомлення, мовленнєвий жанр, дискурс (текст), комунікацію загалом у недоречні, неприродні, провокаційні, такі, що не відповідають умовам їх успішності тощо) та асемантичних мовленнєвих актів.

Розділ 4 «**Аспекти макропрагматики та її категорій**» охоплює деякі питання мотиваційно-інтенціональних аспектів породження і сприйняття мовлення, регулятиви комунікативної поведінки мовців, їх комунікативну компетенцію, прагматичні вияви засобів вербального і паравербального кодів тощо. Зокрема, на матеріалі трьох коментарів політичної події (Указ Президента «Про дострокове припинення повноважень ВР України та призначення позачергових виборів») виявлено, що **точка зору** (підрозділ 4.1.) як когнітивно-прагматична категорія спілкування визначає всі його компоненти: елементи і учасників текстової події, стратегію і тактику побудови, фокус, перспективу розгортання, загальну модальність, моделі адресанта й адресата, реєстр, тональність і загальну атмосферу спілкування. **Емпатія** (підрозділ 4.2.) – обов'язкова складова дискурсу, мовленнєвого жанру і мовленнєвого акту. Маючи синтетичну когнітивну, психоемоційну природу, вона виявляється як джерело відбору учасників комунікативної події, складник інформаційної та прагматичної її упаковки, зокрема формування перспективи. Дефініцію **фокусу емпатії** та співвідношення цього поняття з поглядом адресанта, перспективою, темою (топіком) і ремою висловлення, орієнтацією, пресупозиціями, прагматичним піком запропоновано у підрозділі 4.3. Складна категорія **модальності** (підрозділ 4.4.), що постає в науковій літературі як межа зона досліджень логіки, психології, філософії, лінгвістики в монографії проаналізовано як семантико-прагматичну, що у процесах породження всіх складників спілкування поряд з емпатією конкретизує позицію його учасників, виявляючись у двох своїх найважливіших різновидах: об'єктивній та суб'єктивній. У підрозділі 4.5. виділено декілька типів комунікативно значущого мовчання: вичікувальне, активне, «мовчання еліптичного характеру» тощо. Аналіз комунікативних функцій мовчання та пауз у спілкуванні героїв драматичних і прозаїчних творів дав змогу авторові виявити його важливі чинники: зовнішній та внутрішній стан учасників спілкування, соціальні, культурні чинники, стосунки між комунікантами, мовчання як гра, як маніпулятивний прийом і т. д.

Проблемне коло Розділу 5 «**Мегапрагматика та її категорій**» формують поняття ширші за мовленнєві жанри та дискурси й охоплює вияви міжособистісної інтеракції. **Природність спілкування** (підрозділ 5.1.) з оперттям на приклади з художньої літератури постає у багатогранній сукупності немовленнєвої, мовленнєвої, комунікативної поведінки осіб у поєднанні зі щирістю, відвертістю, доречністю та стилем (манерою). Вияв умов успішності спілкування зроблено у межах найважливіших категорій комунікації: мовленнєвих актів, мовленнєвих жанрів і дискурсів. **Умовами успішності мовленнєвих актів** є сформульовані Дж. Остіном максими спілкування, до недотримання яких особливо чутливими є непрямі мовленнєві акти, наприклад, натяк. У праці запропоновано аналіз комунікативних девіацій цього типу висловлення.

Оскільки **мовленнєвий жанр** (МЖ) – більш складно організована категорія комунікації, ніж мовленнєвий акт, то й умови її успішності пов'язані з більшою кількістю чинників, виявляються на значно ширшому дискурсивному тлі, яке охоплює фактично всі чинники мовленнєвого акту, а також специфічні когнітивні складники співвіднесеності з типовими мовленнєвими жанрами. Умови успішності тут можуть стосуватися зовнішніх чинників породження МЖ, семантики і синтактики мовних засобів втілення МЖ, його смислової організації, прагматики породження і сприйняття МЖ.

Умови успішності дискурсів подано на прикладах комунікативних невдач, пов'язаних з особою мовця, з порушенням орієнтацій мовця на процес комунікації та на особу адресата, із невдалим вибором тону та регістру спілкування, із незбігами світоглядних орієнтацій співрозмовників, із неврахуванням фізичного і ментального стану адресата та його когнітивних чинників.

Книга не обмежується теоретичними викладами, а також подає практичні моделі **прагматичного аналізу дискурсу** (Розділі 6), адже «Уміння аналізувати комунікацію загалом, давати оцінку її учасникам, бачити за словами істинні наміри людини, виявляти (“читати”) характери особистостей, з якими зводить доля, – доконечна умова ефективного, плідного, творчого співжиття будь-якої освіченої людини з іншими людьми в суспільстві. У свою чергу аналіз комунікативної поведінки персонажів художніх творів, яких автор зображає як учасників процесів спілкування, й уміння навчити цього мистецтва школярів – важлива складова частина фахової підготовки учителя-словесника» (с. 271). Ввівши такі важливі терміносполуки як комунікативна поведінка, комунікативний та мовленнєвий паспорт людини, Ф. Бацевич запропонував схему прагматичного аналізу дискурсу і комунікативної ситуації, яка охоплює такі рубрики (із подальших їх поділом): 1) природа дискурсу (тексту), 2) контекст і ситуація безпосереднього спілкування, 3) прагматичні особливості комунікативної поведінки учасників спілкування (комунікативний паспорт персонажів художнього твору), 4) прагматичні аспекти мовного коду в комунікації (мовленнєвий паспорт персонажів), 5) роль невербальних компонентів і паралінгвальних засобів спілкування, 6) дискурсивні характеристики спілкування, 7) комунікативні девіації, пов'язані з порушеннями прагматики на різних етапах породження і сприйняття мовлення, 8) загальні висновки. Універсальність цієї багатогранної схеми, на мій погляд, подальші приклади аналізу зовсім різних текстів: статті Д. Видріна «Заручники. Задача з одним невідомим» («Дзеркало тижня») та уривка п'єси О. Погребінської «Дев'ятий місячний день».

Усе вище сказане дає авторові можливість зробити закономірний висновок: «Функціонально-комунікативний підхід до мови, динамічне бачення співвідношення семантики і прагматики дозволять говорити про домінування в низці випадків інтеракції людей прагматичного чинника над семантичним, про те, що в живому спілкуванні особистостей часто семантика перебуває “на службі” у прагматики» (с. 304).

Важливо, що семантизація нових складних для українського читача термінів та понять лінгвістичної прагматики супроводжується виявленням їх взаємодії з іншими, встановленням їх місця у терміносистемі науки завдяки таблицям та схемам (прагматика с. 97, точка зору с. 157, емпатія с. 177, модальність с. 202 тощо). Праця істотно збагачує наукові уявлення про мову, мовлення, комунікацію, мислення, семантику, семіотику, комунікативні акт, жанр, дискурс тощо. Вона багато проілюстрована

прикладми з різноманітних творів таких письменників як М. Булгаков, С. Васильченко, В. Винниченко, В. Домонтович, Ю. Іздрик, Є. Гуцало, Ф. Достоєвський, М. Гоголь, М. Жванецький, Б. Жолдак, В. Ільченко, А. Кокотюха, Н. Неждана, В. П'єсук, В. Токарева, бр. Стругацькі, М. Хвильвий, А. Чехов, В. Шевчук, І. Яцканин ... Вражає список опрацьованої наукової літератури англійською, українською, російською, польською, французькою мовами.

Треба відзначити гарний друк та поліграфію книги, які забезпечила команда Львівського видавництва «ПАІС» у такому складі: Павло Лозинський (відповідальний за випуск), Анна Весній (редагування), Оксана Панчишин (коректура), Світлана Костенко (комп'ютерна верстка і макетування), Руслан Водолазський (обкладинка).

Незважаючи на складний категорійний апарат та нові наукові терміни, книга в міру доступно пропонує інформацію, що буде корисною не лише науковим дослідникам, а й студентам, до того ж не лише філологічних, а й філософських, політологічних, культурологічних, журналістських та інших спеціальностей.

Соломія БУК

Мацюк Г. П. До витоків соціолінгвістики: соціологічний напрям у мовознавстві : монографія. (Сер. : «Мова і соціум»; Вип. 1). – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 432 с.;

Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики : навч. посібник (Сер. : «Мова і соціум»; Вип. 2). – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 212 с.;

Міжнародні зобов'язання України та Німеччини в контексті європейської мовної політики: українсько-німецький студентський семінар із соціолінгвістики : [зб. статей і тез] / за ред Г. Мацюк. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010. – 168 с.

Сучасна українська лінгвістична традиція розширює свою проблематику завдяки питанням, актуальним у світовому мовознавстві, зокрема питанням соціолінгвістики. Вона є новим напрямом досліджень. Попри активну увагу мовознавців до нього, український читач ще не має соціолінгвістичних словників чи енциклопедій, підручників, спеціалізованих монографій, які б ілюстрували диференціацію предметного поля соціолінгвістики.

Рецензовані праці професора Галини Мацюк є етапами реалізації її авторського проекту «Мова і соціум», який вона послідовно розробляє в межах тематики загального мовознавства, залучаючи до нього студентів та аспірантів філологічного факультету, а також науковців українських (і не тільки) вишів, які щороку приїжджають у Львівський національний університет на всеукраїнський соціолінгвістичний семінар.

1. Про монографію Г. Мацюк «До витоків соціолінгвістики. Соціологічний напрям у мовознавстві»(Львів, 2008).

Соціологічний напрям у мовознавстві – одне із питань курсу загального мовознавства, хоча до цього часу монографічного дослідження на цю тему не було,